

Mindörökké elítélve?

Ujváry Gábor (szerk.): Hóman Bálint és népbíróvási pere. Ráció Kiadó – Városi Levéltár és Kutatóintézet, Budapest–Székesfehérvár, 2019.

Hóman Bálintot, az egykori vallás és közoktatásügyi minisztert azzal vádolták, hogy antiszemita volt, és kulcsszerepet játszott a zsidótörvények megalkotásában. Megerősíthető, hogy az egykori akadémikus 1938-tól kezdve antiszemita politikusként jellemezhető, de gyökeresen másképpen volt antiszemita, mint ahogy számos kortársa, illetve ahogy azt a korszellem diktálta. Hóman antiszemitizmusa abban érhető tetten, hogy a zsidóság kulturális és gazdasági felülreprezentáltságát szerette volna visszaszorítani. Viszont annak ellenére, hogy pozícióját a nyilasok hatalomátvétele után is megtarthatta, 1944-ben a német megszállás idején számos zsidó művészt és közéleti embert mentesítését segítette elő a deportáltaktól. A népbíróóság háborús és népellenes cselekmény vádjával 1946-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Hóman a váci fegyház rabtartóinak embertelen kegyetlenkedései következtében 1951-ben életét veszítette. 2015-ben történt felmentése után 2016-ban a Fővárosi Törvényszék elsőfokú, nem jogerős ítéletében elutasította a Hóman Bálint akadémiai tagságának visszaállítása érdekében benyújtott keresetet. 2016-ban a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalása szerint Hóman Bálint felelős volt azért, hogy Magyarországon felerősödött a nemzetiszocialista önkényuralmi rendszer.

A Ráció Kiadó és a székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet közös gondozásában 2019-ben jelent meg „Hóman Bálint és népbíróvási pere” című nagy ívű kötet, amely a Horthy-korszak egyik legjelentősebb politikusának és egyben történészének életútjával, 1946-os perével, illetve a 2015-ös rehabilitálásával foglalkozik. A kötetben az olvasó öt írással találkozhat.

A mű elején Hóman Bálint életét és politikai pályafutását bemutató kronológiával ismerkedhetünk meg, amelynek készítéséhez a szerkesztő különböző életrajzokon, a Hóman Bálintról szóló szakirodalom legfontosabb megállapításain, a róla megjelent forrásközleményeken túl, felhasználta Hómannak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékát. Mindezt kiegészítik a különböző levéltári és kéziratári források, az MTI tudósításai és különböző korabeli sajtóanyagok. A kronológia foglalkozik ugyan Hóman korábbi szakmai munkásságával, és jelzi a tudományos műveit, de a szerkesztő sokkal inkább Hóman peréhez kapcsolódó politikai tevékenységét mutatja be, egyébként komoly részletgazdagsággal.

Ezt követi egy válogatott bibliográfia Hóman pályafutásáról. Az összeállítást Ujváry Gábor végezte el, s ebben főleg szaktanulmányokat, újságcikkeket, lexikonokat, címtárakat, valamint olyan biográfiákat és tanulmányköteteket használt, amelyek az utóbbi fél évszázadban jelentek meg. Emellett feljegyzésre kerültek Hóman szakirodalmi munkásságának legfontosabb „álmásai” is.

A források közlése különböző kísérő történeti és más szaktanulmányokkal egészül ki. Ujváry Gábor összefoglalót készített az 1946-os perről, illetve a 2015-ös újratárgyalásról. Zinner Tibor tanulmánya pedig a magyar népbíráskodást vizsgálta különböző összefüggésekben. A kísérő szaktanulmányok szintén fontos részt képeznek, hiszen például Susa Éva révén betekintést nyerhetünk Hóman földi maradványai fellelésének és azonosításának rejtelmeibe. Varga István ügyvéd esszészerű, szubjektív hangvételű tanulmánya pedig a 2015-ös perújrafelvétel részleteiről szól, illetve olyan parlamenti felszólalásait gyűjtötte össze, amelyek az ügy megindítását szorgalmazták. A szövegében találkozhatunk a 2013-as perújrafelvételi kérelmével és a 2015-ös perbeszédeivel is. Mindezek mellett a könyv utolsó egységében betekintést nyerhetünk a 2015-ös tárgyalás néhány részletébe is.

A szerkesztő Hóman Bálint 1946-os népbíróági perének — az 1946. március 18-a és 23-a között a Budapesti Népbíróságon lefolytatott, valamint 1946. augusztus 17-i, a Népbíróságok Országos Tanácsánál zajlott fellebbviteli tárgyalásának — iratait két helyről gyűjtötte össze: Budapest Fővárosi Levéltárból és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából. A közel hatvan forrás kiváló jegyzetelést kapott, amely Hómanra és miniszteri működésére vonatkozó tényeket emel ki, helyenként pedig a fontosabb szakirodalomra is felhívja a figyelmet. A szorosan vett bírósági szövegek mellett a szerkesztő közölte azokat a dokumentumokat, amelyek a tárgyalás során hangsúlyosan előkerültek, és hivatkoztak rájuk. A kötetnek, ha úgy tetszik ez a legérdemibb része, hiszen csaknem 300 oldalon keresztül, alapos jegyzeteléssel közölt források sok az ügyben szereplő egyéb személyt is bemutatnak. Mindemellett a beígért kritikai vizsgálódásban sem csalódhatunk. Egy kifogás azonban megfogalmazódhat a könyv olvasása közben, hiszen nem szerepel az egyes dokumentumoknál, hogy azok éppen melyik levéltárból származnak, és nincs információ a hiányzó, időközben a dossziéból kivett anyagokról sem.

Zinner Tibor tanulmánya a népbíróságok története kapcsán rögtön leszögezi, hogy a népbíróság, illetve maga a népbíróági rendszer rendkívül elfogult és politikai szempontból motivált volt. Ennél fogva az általa hozott ítéletek megkérdőjelezhetőek. *„Nem csupán azokat marasztalták el, akik a korábbi politikai berendezkedésekben bizonyíthatóan torz, emberellenes politikát valósítottak meg,*

és elévülhetetlen bűnöket követtek el, hanem azokat is, akiknek háborús és népellenes bűnössé minősítette jogtalan, elítélése-meghurcolása törvénytelen volt.” (115.) Zinner a nemzetközi előzményeket számba véve bemutatja, hogy hogyan alakultak és változtak a célok az egyes háborús bűnösök jövőbeli sorsát illetően. Ebben a tekintetben a Magyar Kommunista Párt programjának a változásait is elemzi (122–126.), mint például a katonai akciók időhatárának az „eltűnése” (vagyis az 1941 előtti magatartás is büntethetővé vált); a koalíciós időszakban a kommunista párt politikai túlsúlyának a megszerzése; a potencióális politikai ellenfelek mellett („kisnyilasok”) egyfajta értelmiségellenes él megjelenése, stb.

A népbíráskodással kapcsolatban leszögezi ugyan, hogy az rendkívül nagymértékben „szolgált” a szélsőbaloldali párt elképzeléseit, de az összegzésében kifejti, hogy „*a honi népbíróságok ítélkező tevékenységét jogerős ítéleteik ismeretében – szemben számos kutató kemény jelzőkkel ellátott, szakmai, tárgyyszerű elemzésre alapított bírálatával – nem ítéltjük véreskezűnek.*” (154.)

Zinner tanulmányának vannak azonban kifogásolható részei is. Egyfelől a véleményem szerint sokkal inkább szükséges lett volna egy olyan tanulmány, amely a népbíróság történeti kialakulása helyett annak magyarországi működéséről szólna. A másik nagy hiányossága a tanulmánynak, hogy nem tartalmazza a témában írt magyar és nemzetközi szakirodalom alapos ismertetését.

A másik tanulmányt Ujváry Gábor „*Hóman Bálint 1946-os népbíróági pere és annak 2015-ös újratárgyalása*” címmel írta, amelynek elején leszögezte, hogy a történész-politikus letartóztatása elkerülhetetlen volt. „*Hóman ugyanis több olyan döntést hozott kultuszminiszterként, amelyet [...] a kommunista párt is elfogadott, sőt minden eszközzel támogatott. Ide tartozott a népi tehetségek értelmiségbe emelésének célja (1937-től), az első népi kollégium megalakítása (1939), nyolcosztályos népiskola törvénybe iktatása. S bár az 1945 utáni baloldali sajtó „fasiszta kultúrhóhérként” jellemezte, nyilvánvaló volt, hogy a népbíróság nem elsősorban szakpolitikai ténykedését, hanem ezen túlmutató politikai állásfoglalásait fogja vizsgálni – és majd ennek alapján ítéli meg kultúrpolitikai működését is.*” (164–165.) Legnagyobb „bűne” talán az lehetett, hogy önmaga egyfajta kontinuitást testesített meg a háború előtti és alatti Magyarország politikai rendszerében, vagyis alkalmas volt arra, hogy a kommunista rezsim a személyével is „bebizonyítsa” a teljes Horthy-korszak fasiszta jellegét. Ezt kiemeli Ujváry is, hiszen „*a korabeli közhangulatot— legalábbis a sajtóban —, uralók törekvése világos volt: az 1919 és 1944 közötti magyar kultúrpolitika és az egész időszak szégyenpadra állítása.*” (167.)

Ujváry kiemeli, hogy Hóman már az első, 1945. november 28-án történt kihallgatása alkalmával ugyanazt az álláspontot képviselte, mint a későbbi

védekezésében: vagyis nem tagadta a nézeteit a zsidókérdésről, illetve a németbarátságáról. Azonban minden alkalommal következetesen hozzátette, hogy soha nem volt nyilas, zsidókat támogatót és segített, a németbarátsága pedig meggyőződésen alapult, amely történelmi szükségszerűségből táplálkozott, és a náci eszmékkel soha nem értett egyet. Ami a zsidóellenes törvények betervezését, illetve a német orientációját illeti, azzal árnyalta a képet, hogy azok lényegében sosem léptek át bizonyos határt.

Ujváry ebben a tanulmányban ismertette a vádirat különböző pontjait is, amelyek között jó néhány alaptalan, vagy legalábbis erősen vitatható volt. A szerző ezt követően részletesen végigkísér bennünket az ügy menetén. (170–181.) Végezetül megtudjuk azt is, hogy a Népbírószágok Országos Tanácsa 1946. augusztus 17-én szótöbbséggel az első fokú ítéletben kiszabott életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés mellett döntött. A vád egyébként eredetileg halálbüntetést kért, de a számos enyhítő körülmény mindezt nem támasztotta alá. (180.) Hóman Bálint 1950-ig raboskodott a Kozma utcai Gyűjtőfogházban, majd átszállították, más politikai rabokkal együtt, Vácra, ahol sok-sok megalázás után 1951. június 2-án érte a halál, amelyről csak három év múltán értesítették testvérét. A végtisztességet is megtagadva jelöletlen sírba temették el.

A tanulmány másik fele Hóman akadémiai kizárásáról és rehabilitációjának különböző kísérleteiről szól, illetve a 2015-ös újratárgyalásról, annak fő következtetéseivel és következményeivel zárul. Itt Ujváry leszögezte, hogy *„miként azt Hóman perének 2015-ös újratárgyalásakor az ügyész, a védő és a bíró is kifejtette – háborús büntetést csak szándékosan lehet elkövetni, Hóman 1946-os elítélése jogellenes volt.”* (189.)

Az utolsó gondolatok a szerzőtől szubjektív jellegűek ugyan, de kiváló megállapításokat fogalmaz meg. Egyetérthetünk abban, hogy veszélyesnek tűnhet a Hóman-vita szellemi igénytelensége a közbeszédben, s több probléma merül fel a végletekig leegyszerűsített fekete-fehér szemlélet kapcsán. Hóman munkássága továbbra sem kerülhető meg, és megérdemli a tudományos jóvátételt. A harmadik ilyen gondolat, hogy nehéz megmagyarázni, miért nem vette még vissza soraiba az MTA Hóman Bálintot, amikor nála nagyságrendekkel szerényebb tudományos munkásságot felmutató, ugyanakkor a pártállami rendszer fenntartásában elévülhetetlen érdemeket szerző akadémiai tagok — talán kettős mércével —, a „helyükön” maradhatnak. Végezetül a szerző a szobor kapcsán megjegyzi, hogy szerinte, ha egy közösség szobrot szeretne állítani azoknak, akiket tisztel, ahhoz minden joga megvan, viszont ezt szakmai és nem egy érzelmi elbírálás kell, hogy kövesse. (194–195.)

A kötet a két történeti tanulmány, illetve a kísérőtanulmányok mellett tartalmazza Ujváry Gábornak a Hóman perben elkészített történeti szakértői véleményét is, amely nem mellesleg a jogerős ítélet indoklásában is szerepel. A szakértői vélemény tekintetében az ügyészség és a védelem kérdései az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről szóltak.

A Minisztertanács a kassai bombatámadás hírére összeült, és döntött Magyarország és Szovjetunió közötti hadiállapot beálltáról. Ujváry megállapításait a következőképpen lehetne összefoglalni: Az 1941. június 26-i ülésen résztvevők (akik között Hóman Bálint is jelen volt) nem ismertek semmiféle olyan hitelt érdemlő bizonyítékot, amely szerint a támadásokat ne a szovjet gépek követték volna el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne hozhattak volna olyan döntést, amely elkerüli a hadiállapot bejelentését. A jegyzőkönyvek, illetve az azt megerősítő emlékiratok, emlékezések és vallomások szerint az ülésen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter határozottan, majd Radocsay László igazságügyi, Bánffy Dániel földművelésügyi, valamint Varga József iparügyi miniszter is ellenezte a hadiállapot kimondását. Bárdossy László miniszterelnök és külügyminiszter, Bartha Károly honvédelmi, Reményi-Schneller Lajos pénzügy és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter javasolták a hadiállapot kihirdetését. Ujváry szerint *„ugyanakkor bizonyos, hogy Magyarország – geo- és külpolitikai helyzete, illetve gazdasági érdekei következtében – előbb vagy utóbb akkor is belesodródott volna a háborúba, ha 1941. június 26-án nem állapítják meg a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval. Amennyiben erre nem lett volna hajlandó, könnyen elképzelhető, hogy ez egy német – vagy német–román–szlovák – megszállást követően történt volna.”* (572.) Hómannak számos megnyilatkozásából szintén tudjuk, hogy ugyanígy vélekedett. Tehát úgy gondolta, hogy a nagyobb rossz — vagyis a német megszállás —, elkerülése érdekében kénytelen németbarát politikát folytatni, azaz a németek stratégiai elképzeléseit betartani. Főleg azért, hogy a belpolitikai önállóságát valamilyen szinten megőrizhesse, így ne kelljen az általa egyébként visszautasított nemzetiszocialista társadalomszervezést átvennie.

A felmentő ítélet egyik alapvető indoka tehát az volt, hogy háborús büntetést csak szándékosan lehet elkövetni, és Hóman Bálint esetében nem állapítható meg, hogy szándékosan a háborúba lépést akarta. A törvényszék bírója leszögezte, hogy a történészek vitájában nem foglalt állást, csupán azt mondta ki a perújítási eljárásban, hogy Hóman Bálint a terhére rótt háborús büntetést nem követte el.

A kötet a rehabilitáció történetével zárul, elemelve ezt a folyamatot, amelynek eredménye volt, hogy sem Hóman-szobor nem áll, sem Hóman akadémiai tagságát nem állították vissza. Így ez a gazdag kötet időben ugyan nem előzte meg a Hóman-szobor állításának a fiaskóját, bizonyára nem is tudja már azt or-

vosolni, ugyanakkor éppen arra példa, hogy miképpen kell olyan módon feltárni egy vitatott korszakot, jelenséget, folyamatot, hogy összetett és hiteles képet alkothassunk történelmünk kimagasló személyiségeiről. Hiszen korántsem fekete vagy fehér a történelmi személyiségeink életútja, s ezekbe beletartoznak az egész nemzet sorsát alakítani képes sikerek, kudarcok, vagy éppen tévedések, illetve vélt vagy valós bűnök is.¹

Bencze Dávid

1 A szerző köszöni a Magyarország Collegium Talentum programjának támogatását.